

A hét napjai a helységnevekben

A régi magyar helynévnévadás nyomán kialakult típusok között számosak az olyan helységnevek, amelyeknek névalakjaiban a *vásár* szó, illetve a hét napjainak valamelyike önállóan vagy a névszerkezet tagjaként bukkan föl. Első látásra úgy tűnhet, hogy ezek mindegyike az úgynevezett vásártartásra utaló helységnevek körébe tartozik. Dolgozatomban tehát arra a kérdésre igyekszem választ találni, hogy így van-e valójában?

Ismeretes, hogy a vásártartásra utaló helységnevek sajátos szerepet játszottak a magyar helységnévrendszer létrejöttében. A magyarságot övező etnikumok névadási szokásaival való egybevetés, valamint az idetartozó helységnevek nagy száma – mintegy 170 név – azt igazolja, hogy jellegzetesen magyar típussal van dolgunk. A vásártartás olyan hatékony, termékeny névadási indítéknak bizonyult a középkorban – s részben később is –, hogy az országos elterjedésükön túl a magyarság által alig vagy egyáltalán nem lakott területeken is meghonosodott, olykor az ország határaitól igen távol is elő-előfordult e névtípus: pl. a szlavóniai *Orbászvásárhely* <1383: *Orbazvasarhel* (SzlavOkm. 98–9), *Szombathely* (ma község Romániában *Alsószombatfalva* néven) Fogarasföldön <1291: *Zumbothel* (GYÖRFFY 2: 453), *Csütörtökhely* (ma *Cetvrtkovac* Horvátországban) a régi Zágráb megyében <1410: *Chetertekhel* (MünchCom. Zagrab. 57), *Jászvásár(hely)* (ma *Jasi* Romániában) Moldvában <1412: *Jaswasarhel* (FNESZ. 1: 619), *Románvásár* (ma *Roman* néven romániai város) a Moldva és a Szeret összefolyásánál <1541: *Romanwasar* (MagyRan 1: 486). Ilyenek továbbá a csak kései adatolású *Németvásár* (ma *Tirgu-Neamt* Romániában, a Moldva folyó jobb partján) valamint *Aknávávár* (~*Tirgu-Ocna*, Romániában, a *Tatros* folyó mindkét partján). Ez utóbbiakat az Erdély helységnévtára című, 1991-ben kiadott (2., javított) térképen találtam. A vásáros nevek erős hatására jellemző, hogy olykor a magyar névalakra nincs is adatolt példa, de a latin, német vagy szláv névformák többnyire magyar mintát követnek.

A *Nagyküüllő* közelében lévő romániai (régi Fehér m.) *Monora* rom. *Manarade* (GYÖRFFY 2: 175) mezőváros lévén *Quintum Forum* (1332–6/Pp. Reg. Gunradus sac. de *Quinto Foro*, GYÖRFFY uo.) valamint *Donnersmarkt* (LIPSZKY) névalakjait bizonyosan a csütörtöki hetivásárjáról kapta. – Az Esztergom megyei *Garamrév* (ma *Goznyica* Szlovákiában) ma *Vízivárosnak* nevezett belterületén egy szombat napi vásár működött rendszeresen. *Szombat* elnevezése a lengyel–német értesülésű Adalbart-passióban felmerülő *Sobotin* <[XI. sz. 1007-e-re]: a-ep.ad *Sobottin* (GYÖRFFY 2: 287) névalakban tükröződik. Ez a magyar *Szombat(hely)* elnevezés szláv *Sobot* alakjának német képzővel ellátott alakja lehet (vö. GYÖRFFY, István király és műve. 153).

A középkori vásártartás szokásai jól tükröződnek abban a sajátos magyar jelenségben, hogy a csupán a vásározás tényére utaló névtípusok mellett a vásártartás szokásos napját jelölő vásárnevek típusában a napnevek teljes sorozata

megtalálható: pl. *Hétfőhely* (falu volt a régi Vas megyében) <1221: *Hettfehely* (SZENTPÉTERY KritJ. 1: 120. 363. reg.), *Tardoskedd* (ma Szlovákiában Tardosovce) a régi Nyitra megyében <1221: *Tardoskedde* (Marsina, CDES. 1: 197), *Jákószerdahely* (ma *Velike-Sredice*) a régi Körös megyében <1349: *Jakowzeredahel* (MünchCom. Cris. 223–4), *Csütörtök* (ma *Vágcsütörtök-Stvrtok* Szlovákiában) a régi Trencsén megyében <1477: *Chewthewrthek* (FEKETE NAGY, Trencsén 108), *Péntekhely* (ma *Balatonlelle* tartozéka) falu a régi Somogy megyében <1275: *Pentekhel* (PRT. 10: 536), *Csamaszombata* (ma *Csima* puszta Bajna határában) a régi Esztergom megyében <1237: *Csamaszombat* (GYÖRFFY 2: 305), *Vásárhelymakó* (ma *Makó* része) a régi Csanád megyében <1337: *Wasarhel Moko* (AnjouOkm. 3: 365).

Az ide tartozó nevek körében nem ritka a párhuzamos névadás. Ilyenkor a névalakok egyik tagja mindig magyar név vagy annak latin átírata, s ez a középkorban rendszerint az első névadat is egyben. Példaként említhető a régi Szeben megyei *Szerdahely* (ma Romániában *Mercurea*). Neve párhuzamosan magyar–román–szász névadás eredménye. Mindhárom név létrejöttét a szerda napi vásártartás motiválta. Bár a német alak (1290–5: *Ruchmark*, KNIEZSA: MR. 1: 252) csak a vásártartás tényét tükrözi nevének utótagjában – előtagja az egykori orosz lakóira utal: *Ruch* = orosz –, tulajdonképpeni értelme Oroszvásár(hely). Ezt a latin (1334: *Forum Ruthenorum*, SUČIU 1: 390) megfelelője is megerősíti. A csak az újkori adatok között mutatkozó román *Mercurea* a magyar *Szerdahely* névalak fordítása: *szerda* = *miercuri* (1760–2: *Mercurium*, SUČIU 1: 390).

A délvidéki vásáros nevek között olyanok is akadnak, amelyeknek első adatolásában magyar névalak mutatkozik, a későbbi századokban viszont csak a szláv névalakok őrzik a vásártartási funkciót. Így a Körös megyei *Szerdahely* (ma *Gornje Sredice*) 1362-ben *Seredahel* (MünchCom. Kris. 76) alakban bukkan föl, az 1400-as évektől azonban csak *Zredna* (1413. uo.), *Szeredicze* (1781/82. uo.) stb. alakokban él tovább.

E jelenség talán azzal magyarázható, hogy a korai századokban az e területen többségben élő magyarság északabbra húzódott vissza a török fenyegető előrenyomulása miatt. Ezzel párhuzamosan ment végbe a szlávok tömeges bevándorlása, s ez természetesen a szlávos helységnevek elszaporodásához vezetett.

Körös megyében volt egy másik *Szerdahely* (ma *Sredska*), de ennek első névalakja nem vásáros: 1309: *Dubnicha* (uo.). Hamarosan helyébe lép azonban a magyar vásáros névalak (1357: *Zerdahel*, uo.), s századokon át megőrzi pozícióját. Csak 1781-ben mutatkozik az első szlávos névalak: *Szreczka* (uo.), amely máig megőrizte e formáját. Az a tény, hogy a szláv névadásban nem elevenítették fel az eredeti *Dubnica* nevet – nem számítva a közben eltelt időt –, nagyrészt a magyar minta erős hatásával magyarázható. Itt jegyzem meg, hogy bár a 18–19. századi nemzeti törekvések miatt szándékosan is kizárhatták a szláv gyűjteményekből a magyar névalakokat, a források többsége magyar

„ellenőrzés” alatt állt. A nem magyar források pedig csak igen késői időkből valók.

A taláalomra kiválasztott s az eddigiekben felvillantott névadatok beszédes példái a középkori vásártartás névadásbeli sajátosságainak, névélettani hatásainak. A helységnevek vásáros voltának kellő körültekintés nélküli megítélése azonban veszélyeket is rejteget. Éppen széles körű elterjedtségük, nagy számuk ugyanis azt eredményezte, hogy a névhasználó közösségek sokszor ráruházták, ráértették a vásáros funkciót az olyan helységnevekre is, amelyek alakjukban hasonlatosak vagy alakilag teljesen megegyeznek ugyan a vásáros nevekkel, de névadási indítékuk merőben más. A problémát tovább árnyalja, hogy a középkorban a *csütörtök* és a *hétfő* kivételével valamennyi napnév megtalálható a személynevek között is, sőt a *Vásár* személynév sem volt ritka. Pl. 1274: Greg. f. *Ked*, Bács községbe való lakos (GYÖRFFY 1: 211). – 1211: *Zereda*, vincellér *Aszófő* birtokon (PRT. 10: 505). – 1211: *Pentuch*, torló *Kecu* birtokon (PRT. 10: 508). – *Vasar* szn. (PRT. 10: 507). Mindezek és a hozzájuk hasonló nevek rendszerint azt jelölték, hogy az illető személy a hét mely napján született. Pusztá létük természetesen még nem zavarná meg a vásárnevek rendszerét. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy már a 11., 12. században bármelyik személynév – így a *Vásár* és a napjaiból származók is – minden differenciáló eszköz nélkül falunévvé válhatott, utaltván a falu birtokosára. Ráadásul az ilyen elnevezés éppen a kis falvakra és csak egyetlen falut bíró nemesek birtokaira volt jellemző. A települések között pedig éppen az ilyen típusúak jelentkeztek nagy számmal (vö. SZABÓ, Falu 136). Később a 13. sz. elejétől tömegesen jönnek létre a birtoklást kifejező, *személynév* + *-laka*, *-háza*, *-telke*, *-földe*, *-szállása*, *-falva* stb. típusú helynevek (KÁLMÁN, NV. 175). Ezek sorában természetesen – már előtagként – a *Vásár* és a hét napjaiból származó személynévek is megtalálhatók. Az idő előre haladásával érthető módon további differenciáló eszközökkel is kiegészülhettek.

Személynévi eredetű helységnevek

Alsóvásárd (ma Szlovákiában *Dolnie Vasardice*) a régi Nyitra megyében <1556: *Vascard* (CDES. 1: 79). – *Felsővásárd* (ma Szlovákiában *Horné Vasardice*) ugyancsak a régi Nyitra megyében <1343: *Wasard* altera *Wasard* (VSOS. 1: 442). A korrelációba került két település nevének előtagja a földrajzi viszonyokra vonatkozik. A *Felső* előtag a község hegyekben való fekvésére utal. – *Vásárfalva* (falu volt Nyitra megyében) <1274: *Wasarfolua* (SZENTPÉTERY KritJ. 2: 2513. reg.) – *Vásártelke* (ma Romániában < *Stoboru*) a régi Kolozs megyében <1521: *Vasartelek*, *Vasarteelke* (SUČIU 2: 146).

Monajkedd(i), falu majd pusztá volt Abaúj megyében <1256: *Monaykeddy* (GYÖRFFY 1: 120). A *Kedd* névalakkal összefüggésben megemlítem, hogy bár néhány helységnév régi és újabb alakja írásban és olvasatban egyaránt hasonlít a napnévi eredetű *Kedd*-hez, származásukat tekintve a *Kede*, *Keda*, *Kend* személynévi előzményre vezethetők vissza: pl. *Kend* (birtok volt a régi Bács-Bodrog megyében) <1404/1417/1499/1510: *Kend* (CSÁNKI 2: 153); *Kendi*

(birtok volt Bars megyében) <1387: *Kendy* (GYÖRFFY 1: 450); *Kendhida* (ma *Kiskend~Chendul Mic* Romániában) a régi Küküllő megyében <1325: *Kenáhyda* > 1486: *Kyskend* (SUČIU 1: 137); *Kiskede* (ma Romániában *Chedea Mica*) a Székelyföldön <1567: *Kws Kede* (SUČIU 1: 136); *Nagykede* (ma Romániában *Chedea Mare*) a Székelyföldön <1505: *Kede* (SUČIU 1: 136. vö. 1290: *Kede* sz., FNESZ. 2: 193); *Nagykend* (ma Romániában *Chendul Mare*) <1409: *Naghkend* (SUČIU 1: 137); *Szarvaskend* (ma helység Vas megyében) <1236: *Zorvoskend* (CSÁNKI 2: 795, vö. FNESZ. 2: 527).

Szerdafalva (falú volt) a régi Kraszna megyében <1490: *Zerdafalva* (SUČIU 2: 434). – *Péntek* (ma *Péntekfalva~Pinticul* Romániában) a régi Doboka megyében <1292: *Pinthuc* (KNIEZSA MR. 1: 260). – *Péntek* (ma *Szászpéntek~Pinticu* Romániában) a régi Kolozs megyében <1322: *Penthwk* (KNIEZSA: MR. 1: 231). – *Péntek* (Solymos vár tartozéka volt) a régi Arad megyében <1440: *Penthek* (CSÁNKI 1: 777). – *Péntek* (ma *Pinták~Kispéntek~Slatinita* Romániában) a régi Beszterce megyében <1332–6: *Pintuk* (GYÖRFFY 1: 562). – *Péntekfalva* (ma Vas megyében Sárvár része) <1570: *Pinthekfalwa* (KÁZMÉR, Falu 284). – *Péntekfalva* (ma *Pélmonostor~Beli Manastir* része Horvátországban) a régi Baranya megyében <1289/1291: *Pentekfolua* (SZENTPÉTERY KritJ. 2: 3546 reg.). – *Péntekfalva* (elpusztult) a régi Valkó megyében <1437: *Penthekfalwa* (CSÁNKI 2: 342). – *Péntekfalva* (szintén elpusztult) a régi Valkóban <1404/1469: *Penthekfalua*, *Penthekfalwa* (CSÁNKI 2: 342). – *Péntekfalva* (ma *Kerkafalva* Zala megyében) <1289/1291: *Pentekfolua* (CSÁNKI 3: 93). – *Pénteklaka* (elpusztult) a régi Arad megyében <1347: *Pentheklaka* (SUČIU 2: 384). – *Pénteklaka* (elpusztult) a régi Hargita megyében <1553: *Pentheklaka* (SUČIU 2: 384). – *Pénteksur* (ma Szlovákiában–Maly Sur) a régi Pozsony megyében <1335: *Pynthekswr* (VSOS. 2: 56). – *Péntekülése* (nyoma veszett) a régi Arad megyében <1440: *Penthekylese* (SUČIU 2: 385). – *Péntekülése* (Nagyvárad város birtoka volt) a régi Bihar megyében <1301: *Pentuk Julese* (AnjouOkl. 1: 52).

Szombatfalva (ma *Magyarszombatfa* Vas megyében, korábban *Alsószombatfa* (Lipszky), korrelációban *Felsőszombatfával*) <1366: *Zumbathfalwa* (CSÁNKI 2: 801). – *Szombatfalva* (ma *Szombatfa*, korábban *Felső-Szombatfa* [.Lipszky] korrelációban *Alsószombatfával*) Ausztriában a régi Vas megyében: 1252: *Sumbotfolua* (FNESZ. 2: 591). – *Szombatfalva* (*Székelyudvarhelybe* beolvadt település) a régi Udvarhely székben <1497: *Sombatfalwa* (KolozsmonKonv. 3035 reg.). – *Szombatháza* (ma *Zalaszombatfa* Zala megyében) <1389: *Zombathaza* (KÁZMÉR, Falu 267). – *Szombatság* (ma Romániában ~Simbata) a régi Bihar megyében: 1508: *Zombathságh* (SUČIU 2: 123). – *Szombatszállítás* (ma *Szabadszállítás* Bács-Kiskun megyében) <1423: *Zombatszallas* (GYÖRFFY 2: 434). – *Szombattelke* (ma *Mezőszombattelke~Simboleni* Romániában) a régi Kolozs megyében <1329: *Zombatheleke* (SUČIU 2: 124). – *Szombatteleke* (ma *Erdőszombattelke~Simboeni* Romániában) a régi Doboka megyében <1456: *Zombathtelke* (SUČIU 2: 124).

A vásártartás motívumától elterő egyéb indítékú helységnevek

a) Vásáros vagy annak tűnő helynév analogikus hatása

Kiliánvásárdja (ma *Alsóvásárd~Jelenova* része Szlovákiában) a régi Nyitra megyében <1404: *Kylyanvasardya* (ZsigmOkl. 2/1: 404). A névalak létrejötté *Alsóvásárd* közelségével van kapcsolatban.

Szerdaszentanna (ma *Nyárádszentanna* része Romániában) a Székelyföldön <1550: *Zereda Zent Anna* (FNESZ. 2: 250). Nevének *Szerda* eleme *Nyárádszereda* szomszédságával van összefüggésben.

b) A névalak népetimológia eredménye

Vásárfalva (ma *Majosfalva~Mojs* Szlovákiában) a régi Trencsén megyében <1419: *Vasarfolua* (VSOS. 2: 267). Birtokosa a *Vásonfalvi* család volt. Ez több alakváltozatában is tükröződik: 1438: *Wassanfalua* (CSÁNKI 4: 156); 1505: *Wassanfalwa* stb. A névalak eltérése az akkoriban már sűrűn előforduló vásáros nevek hatására történhetett.

Kedhida (ma *Kehida* Zala megyében) <1322: *Kedhyda* (FNESZ. 1: 705). Az eredeti változat (1232: *Ketud*, FNESZ. uo.) nevében egy *Ketöd* szn. rejlik, amelynek tulajdonképpeni jelentése: *második fiú*. A *Ketöd>Ked* változás tehát szintén népetimológia eredménye.

Szeredafalva (ma *Szeretfalva~Saratel* Romániában) a régi Doboka megyében <1296: *Zereth* (KÁZMÉR, Falu 177). Az elsődleges névalak később a hasonló hangzása miatt *Szeredafalva* (LIPSZKY) alakban élt tovább, s csak az utóbbi hivatalos névadás útján állították vissza a *Szeret* nevet a *falva* utótaggal.

c) Kései, hivatalos névadás eredménye

Vásáros (ma Romániában *Targoviste*) a régi Krassó-Szörény megyében (vö. MEZŐ, HivHn. 196). – *Drávavásárhely* (ma Horvátországban) a régi Zala megyében (MEZŐ, i. m. 100). – *Százvásár* (ma *Ihlany* nevű helység része Szlovákiában) a régi Szepes megyében (vö. MEZŐ, i.m. 198).

Kisszombat (ma Szlovéniában~*Crnelavci*) a régi Vas megyében (MEZŐ, i.m. 104). – *Ószombat* (ma Szlovákiában~*Sobotiste*) a régi Nyitra megyében (MEZŐ, i.m. 243, 245). – *Szombati* (ma Szlovákiában~*Sobatyn*) a régi Bereg megyében (MEZŐ, i.m. 176).

A felsorakoztatott helységnevek láthatóan csupán az egyik nézőpontból vallottak a vásáros – nem vásáros kérdés ügyében. Annyi talán így is megállapítható, hogy a napneveknek és a *vásár* szónak a névalakban való pusztja jelentése nem nyújt elegendő támpontot a helységnevek eredetének, funkciójának megítélésében. A teljesebb kép kialakításához egy másik, a vásáros nevek rendszertani áttekintése nyomán megmutatkozó látószög segíthetne hozzá. Ennek a tüzetes vizsgálata azonban már „hosszabb történet”.

SZABÓ FERENC